

УДК 342.95

Салманова О. Ю., к.ю.н., доцент, професор
кафедри адміністративного права та процесу ХНУВС

Особливості складів адміністративних правопорушень у сфері правил рибальства та охорони рибних запасів

З метою визначення особливостей елементів складів адміністративних правопорушень в сфері правил рибальства та охорони рибних запасів в статті формулюється поняття складу адміністративного правопорушення у сфері правил рибальства та охорони рибних запасів. Характеризуються елементи складів адміністративних правопорушень в сфері правил рибальства та охорони рибних запасів.

Ключові слова: правила рибальства та охорони рибних запасів, адміністративні правопорушення, склад адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів.

С целью определения особенностей элементов составов административных правонарушений в сфере правил рыболовства и охраны рыбных запасов в статье формулируется понятие состава административного правонарушения в сфере правил рыболовства и охраны рыбных запасов. Характеризуются элементы составов административных правонарушений в сфере правил рыболовства и охраны рыбных запасов.

Ключевые слова: правила рыболовства и охраны рыбных запасов, административные правонарушения, составы административных правонарушений в сфере рыболовства и охраны рыбных запасов.

To determine the characteristics of the elements of administrative violations in the field of fishing regulations and protection of fish stocks in the paper formulated the concept of administrative violations in the field of fisheries regulations and protection of fish stocks.

Keywords: rules of fishing and protection of fish stocks, the administrative offense of administrative violations in the field of fisheries and fishery conservation.

Актуальність теми. Адміністративна відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів настає за умови наявності складу відповідного адміністративного правопорушення. В науці адміністративного права склади адміністративних правопорушень прийнято класифікувати залежно від різних підстав, які дозволяють визначити особливості та характер того чи іншого виду адміністративного правопорушення, а також кваліфікувати відповідне протиправне діяння як адміністративне правопорушення, визначене конкретною статтею Кодексу України про адміністративні правопорушення. Таким чином, склад адміністративного правопорушення виділяє конкретний вид такого правопорушення з-поміж системи інших видів адміністративних правопорушень. Тому кожний склад адміністративного правопорушення характеризується своїми специфічними ознаками.

Стан дослідження. В науці адміністративного права проблемі складу адміністративного правопорушення присвячено ряд робіт таких науковців, як В.Б. Авер'янов, С.М. Алфьоров, О.М. Бандурка, І.Л. Бачило, Ю.П. Битяк, В.В. Галунько, Є.В. Додін, А.Т. Комзюк, Д.М. Павлов, А.О. Селіванов та багатьох інших. Проте комплексного дослідження особливостей структури складів адміністративних правопорушень в сфері правил рибальства та охорони рибних запасів у вітчизняній науці не проводилось, що обумовлює актуальність теми.

Метою даної статті є визначення особливостей елементів складів адміністративних правопорушень в сфері правил рибальства та охорони рибних запасів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: сформулювати поняття складу адміністративного правопорушення у сфері правил рибальства та

охорони рибних запасів; охарактеризувати елементи складів адміністративних правопорушень в сфері правил рибальства та охорони рибних запасів; визначити особливості елементів складів адміністративних правопорушень в сфері правил рибальства та охорони рибних запасів.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці під складом адміністративного правопорушення розуміють систему ознак відповідного виду адміністративного правопорушення. Так, В.В. *Копейчиков* зазначає, що склад адміністративного правопорушення - це передбачена нормами права сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких те чи інше діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення [1, с. 126]. Склад адміністративного правопорушення – це завжди система суб'єктивних та об'єктивних ознак, за наявності яких протиправне діяння може бути кваліфіковане як адміністративне правопорушення. Таким чином, до елементів складу адміністративного правопорушення прийнято відносити об'єкт та об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону.

Так об'єктом адміністративного правопорушення вважаються ті суспільні відносини, на порушення нормального стану яких спрямоване конкретне правопорушення. В науці адміністративного права розрізняють загальний, родовий та видовий об'єкти.

Д.М. Бахрах загальним об'єктом адміністративних проступків визнає систему суспільних правовідносини, які регулюються різними галузями права, а охороняються адміністративно-правовими нормами. Родовим об'єктом проступків автор називає блок суспільно-правових відносин, що становить невід'ємну і самостійну частину загального об'єкта. В якості критерію поділу загального об'єкта на частини може бути взята галузь громадської діяльності, де складаються суспільні відносини. Видовий об'єкт - різновид родового об'єкта, специфічна група суспільних відносин, спільних для деяких проступків одного роду [2, с. 288-289]. Виходячи із наведеного, доцільно також, як різновид об'єктів адміністративних правопорушень, окремо виділити безпосередній об'єкт, який являє собою суспільні правовідносини, на порушення яких спрямовано конкретний вид правопорушення. Саме безпосередній об'єкт дозволяє кваліфікувати адміністративне правопорушення за конкретною статтею Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Адміністративні правопорушення в сфері рибальства та охорони рибних запасів відносяться до екологічних правопорушень, тому їх родовим об'єктом виступають суспільні відносини в сфері охорони навколишнього природного середовища, об'єктів тваринного та рослинного світу.

Видовим об'єктом правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів виступають суспільно-правові відносини щодо встановлення правил рибної ловлі, їх дотримання та виконання, а також щодо здійснення охорони рибних запасів.

Розглянемо безпосередні об'єкти окремих видів адміністративних правопорушень досліджуваної групи.

Так, безпосередніми об'єктами адміністративних правопорушень є:

ч. 3-5 ст. 85 КУпАП (порушення правил рибальства) – суспільні правовідносини в сфері виконання встановлених правил рибної ловлі;

ст. 86-1 КУпАП (експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням) – суспільні правовідносини в сфері дотримання установлених правил охорони рибних запасів та спеціального водокористування;

ст. 91-2 (перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів)

– суспільні правовідносини, що виникають у сфері рибогосподарської діяльності щодо використання рибних ресурсів;

ст. 88 (незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу) – суспільно-правові відносини в сфері дотримання встановленого митного режиму перевезення рибних біоресурсів та інших водних об'єктів;

ст. 188-5 (невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів) – суспільні правовідносини у сфері встановленого порядку управління охороною рибних запасів.

Окремо слід розглянути предмет адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів. Предмет – це конкретно визначений матеріальний або нематеріальний об'єкт, на який посягає адміністративне правопорушення. Ним виступають рибні біоресурси, визначення яких надане в законах «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» [3] та «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [4], а також законні рішення (вимоги) працівників рибоохорони тощо.

Наступним елементом виступає об'єктивна сторона – це конкретний різновид протиправного діяння (дій або бездіяльності), що завдає шкоди правам громадян або загальнодержавним (публічно-правовим) інтересам, охоронюваним законодавством про адміністративні правопорушення (ознаки об'єктивної сторони проступку звичайно вказуються в диспозиції правової норми) [5, с. 71]. Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення включає в себе три елементи: протиправне діяння, шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між ними.

Об'єктивну сторону адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів складають протиправні діяння (дії або бездіяльність), спрямовані на порушення встановлених законодавством правил рибної ловлі (спортивної, любительської, промислової) та охорони рибних запасів; шкідливі (суспільно-небезпечні) наслідки у формі завдання шкоди (матеріальних збитків) водним ресурсам, рибним об'єктам, навколишньому природному середовищу, правам та законним інтересам громадян, юридичних осіб, державі; причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діяннями та шкідливими наслідками.

До протиправних діянь при вчиненні екологічних правопорушень, до яких належать і правопорушення в сфері рибальства та охорони рибних запасів, відносять: порушення правил раціонального використання і охорони природних ресурсів, включаючи їх нецільове використання, а також порушення права державної власності на природні ресурси – незаконні операції з природними об'єктами, самовільне користування ними тощо [6, с. 113]. Отже, протиправними діями при вчиненні адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів, є незаконне заняття добуванням рибних або інших водних біоресурсів.

Постанова Пленуму Верховного суду «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» роз'яснює, що під незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом треба розуміти таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів (наприклад, рибна ловля без

належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволенних місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову тощо) [7]. Означені форми протиправних активних дій характерні для адміністративних правопорушень, передбачених ст.ст. 85, 86-1, 91-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Об'єктивну сторону інших видів адміністративних правопорушень (передбачених ст. ст. 88, 188-5 КУпАП) можуть утворювати як активні дії, так і бездіяльність правопорушника. Зокрема, незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88 КУпАП) може вчинюватись шляхом: порушення митного режиму ввезення відповідних рибних ресурсів (перевезення без отримання дозволу, не відображення в митній декларації інформації про рибні ресурси, які ввозяться або вивозяться на митну територію України), перевезення заборонених для вивезення (ввезення) або обмежених для продажу видів рибних ресурсів тощо.

Протиправними діями (бездіяльністю) при вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 188-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення, можуть бути: невиконання законних усних вимог працівників рибоохоронних органів або інших державних органів, які здійснюють охорону навколишнього природного середовища (зокрема, відмова пред'явити документи дозвільного характеру для перевірки, зупинити риболовний човен, припинити незаконні дії тощо), невиконання законних письмових приписів або рішень цих органів (зокрема, зазначених в акті державної перевірки за дотриманням встановлених лімітів промислового рибальства тощо).

Адміністративна відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів настає в тому випадку, якщо шкода, заподіяна протиправними діями не є істотною, і якщо за неї не передбачено настання кримінальної відповідальності. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» на те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено тощо [7].

Причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями та шкідливими наслідками, як правило є очевидним, особливо, якщо адміністративне правопорушення було виявлено під час його вчинення або відразу після цього (виявлення працівниками рибоохорони у рибалок заборонених законом знарядь рибної ловлі, виявлення при здійсненні державної перевірки суб'єкта господарювання перевищення ним лімітів промислового вилову риби тощо). Однак, в деяких випадках встановити прямий причинно-наслідковий зв'язок між діянням та шкідливими наслідками, і відповідно, виявити особу правопорушника, виявляється складно. Зокрема, якщо шкідливі наслідки правопорушення виявляються через деякий проміжок час. Наприклад, якщо спостерігається висушування або забруднення водойм, то практично неможливо встановити причинно-наслідковий зв'язок порушення правил рибальства (рибальство забороненими засобами, що призвело до знищення рибних ресурсів) з цими негативними наслідками. Внаслідок цього практично неможливим стає встановлення особи правопорушника. Саме тому, більшість адміністративних правопорушень, які вчиняються в сфері рибальства та охорони рибних запасів розкриваються лише втому разі, якщо вони виявлені під час, або відразу після вчинення цього правопорушення на місці його вчинення.

Крім протиправного діяння, шкідливих наслідків та причинно-наслідкового зв'язку між ними для кваліфікації деяких адміністративних правопорушень в сфері рибальства

та охорони рибних запасів обов'язковим елементом об'єктивної сторони є також знаряддя, спосіб або місце вчинення правопорушення. Прикладом може виступати адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 4 ст. 85 Кодексу України про адміністративні правопорушення, в диспозиції якої визначено способи грубого порушення правил рибальства - із застосуванням вогнепальної зброї, електроструму, вибухових або отруйних речовин, інших заборонених знарядь лову [8].

Стосовно місця вчинення правопорушення, як обов'язкового елементу складу адміністративного правопорушення у сфері рибальства та охорони рибних запасів, то воно має значення, якщо законодавством встановлена пряма заборона на здійснення рибальства у конкретному водоймі. Зокрема, Правилами любительського і спортивного рибальства та Інструкцією про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства забороняється рибна ловля у радіусі 500 метрів навколо риборозплідних господарств, а також у новостворених водосховищах (до особливого розпорядження) [9].

Що стосується часу, як елементу об'єктивної сторони адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів, то він може служити однією з підстав для притягнення особи до адміністративної відповідальності тільки у взаємозв'язку із конкретним місцем. Наприклад, встановлено заборону рибачити у темний час доби (пізніше години від заходу сонця та раніше години до його сходу) з човнів та інших плавучих засобів у Чорному та Азовському морях; на річці Дністер в межах Одеської області - з 15 квітня по 5 червня, у плавневих озерах - з 15 квітня по 15 червня тощо [9].

Отже, об'єктивна сторона правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів може виражатися у формі протиправного діяння (дії або бездіяльності), вчинення якого призводить до шкідливих для навколишнього середовища наслідків, порушує суспільні та державні інтереси або права громадян чи юридичних осіб, а в деяких правопорушеннях - також включати такі обов'язкові елементи, як засоби (знаряддя вчинення правопорушення), місце та час вчинення правопорушення.

Суб'єктом адміністративного правопорушення визнається особа (юридична або фізична), яка вчинила правопорушення і вина якої була доведена в установленому законодавством порядку. Слід, однак, зазначити, що в адміністративно-правовій науці існує дві протилежні точки зору з приводу того, хто може бути суб'єктом адміністративного правопорушення. Так, одні автори вважають, що суб'єктом адміністративного правопорушення може бути виключно фізична особа, обґрунтовуючи свою думку тим, що адміністративна відповідальність носить індивідуальний характер [10, с.168-176].

Поряд з цим, інші науковці переконані, що суб'єктами адміністративного права та відповідно носіями суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління можуть бути не тільки індивіди - фізичні особи, але й різні колективні утворення - підприємства та організації, господарські товариства, виробничі та споживчі кооперативи й інші [11, с. 15]. Ми поділяємо другу точку зору, оскільки вважаємо, що суб'єктом деяких видів адміністративних правопорушень може бути не тільки фізична, але і юридична особа або посадова особа. Наприклад, суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 86-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням) може бути суб'єкт підприємництва, в тому числі юридична особа. Зокрема, це впливає із змісту ст. 86-1, оскільки обов'язок встановлення рибозахисного обладнання передбачається в умовах промислового

водокористування, відповідно, суб'єктами такого користування виступають суб'єкти підприємництва.

Суб'єктом адміністративних правопорушень може бути, як фізична особа, так і юридична. Так, наприклад, суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 86-1 (експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням) може бути лише суб'єкт господарювання. Однак, в більшості видів адміністративних правопорушень в досліджуваній сфері суб'єктами можуть бути одночасно і фізичні особи і господарюючі суб'єкти. В деяких правопорушеннях суб'єкт може бути спеціальним, тобто наділений особливими (спеціальними) повноваженнями або характеристиками. Наприклад, суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 50 Кодексу України про адміністративні правопорушення може бути лише особа (фізична або юридична), якій належить право спеціального користування об'єктами тваринного світу (рибними об'єктами).

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення характеризує внутрішнє відношення суб'єкта вчинення правопорушення до свого діяння, до його наслідків, його бажання та мета. Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони виступає вина.

На думку більшості вчених вина — це психічне ставлення особи до здійснюваного нею суспільно небезпечного діяння, забороненого правовою (в даному випадку адміністративно-правовою) нормою. Винна може бути виражена у формі умислу і необережності. Провина є умисною, коли суб'єкт усвідомлює суспільну небезпеку свого діяння, передбачає його наслідки і бажає настання цих наслідків (або свідомо допускає їх). Необережна форма вини — це така форма, при якій особа не бажала настання шкідливих наслідків, але повинна була і могла їх передбачити [12, с. 118]. Таким чином, вина, як елемент суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення характеризує особу правопорушника з позиції її свідомості, внутрішньої волі. Такі властивості притаманні лише тій особі, яка за віком, психічним та фізичним станом здатна контролювати свої дії, усвідомлювати їх наслідки. Саме тому, суб'єктом адміністративного правопорушення може бути лише осудна, психічно здорова особа, якій виповнилось 16 років (за загальним правилом). При цьому, виникає питання, яким чином визначити наявність чи відсутність вини у юридичної особи.

Так, на думку деяких науковців, юридична особа визнається винною у вчиненні адміністративного правопорушення, якщо буде встановлено, що у неї була можливість для дотримання правил і норм, за порушення яких Кодексом про адміністративні правопорушення чи іншими законами передбачена адміністративна відповідальність, але даною особою не були прийняті всі залежні від неї заходи щодо їх дотримання [13, с. 124]. Отже, вина юридичної особи являє собою ті наміри, які вона переслідує, виняючи протиправну дію.

Традиційно вважається, що адміністративна відповідальність може бути застосована виключно до особи, яка винна у вчиненні адміністративного правопорушення. Проте, існує точка зору, згідно якої адміністративна відповідальність, як виняток, може настати і без наявності вини [14, с. 58]. Однак погодитись з такою думкою не можна, оскільки законодавець чітко висловив свою позицію з цього приводу в ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, зазначивши, що адміністративне правопорушення — це обов'язково протиправне та винне діяння [8]. Безвинна відповідальність передбачена лише в цивільному праві, як виняток, наприклад, якщо шкода завдана власником (володільцем) джерела підвищеної безпеки. Однак,

адміністративна відповідальність не може застосовуватися до невинної особи.

Таким чином, вина виступає обов'язковим елементом суб'єктивної сторони складу адміністративного правопорушення. При цьому, для деяких видів адміністративних правопорушень характерними (а в деяких випадках обов'язковими) елементами суб'єктивної сторони виступають мета та мотив правопорушення.

А.М. Міронов визначає мету адміністративного правопорушення, як передбачуваний результат, до якого прагне винний; бажані наслідки, які повинні настати в результаті вчинення адміністративних правопорушень. Мотив - усвідомлювана причина, що спонукає винного до вчинення правопорушення, пов'язана із задоволенням його потреб [15, с. 47]. У зв'язку з цим мотиви можуть бути корисливими, хуліганськими, особистісні тощо. В деяких видах адміністративних правопорушень мотив і мета можуть впливати на кваліфікацію такого правопорушення. Наприклад, для кваліфікації адміністративного правопорушення за ст. 103-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (порушення правил користування енергією чи газом) необхідною є наявність корисливої мети, про що зазначається в диспозиції статті.

Однак, не залежно від того, чи впливає на кваліфікацію адміністративного правопорушення його мета та мотив, вони присутні при вчиненні майже кожного адміністративного правопорушення, оскільки правопорушник, особливо якщо він діє умисно, завжди переслідує конкретно визначену мету. Іншими словами протиправне діяння завжди має свою причину, яка обґрунтовує з позиції самого правопорушника його поведінку.

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень характеризується, як правило, умисною формою вини. Хоча можливі випадки необережного порушення правил рибальства, наприклад, якщо правопорушник не знав, але повинен був знати, про заборону рибачити в конкретному водоймі або про заборону вилову певного виду риби. Як правило, для кваліфікації адміністративного правопорушення в сфері рибальства та охорони рибних запасів мотив та мета їх вчинення значення не мають. Найчастіше ці мотиви та мета носять корисливий характер (мета наживи, отримання матеріальної вигоди тощо), рідше — хуліганський, однак на кваліфікацію протиправного діяння вони не впливають.

Таким чином, склад адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів має стандартну структуру, яка, однак, характеризується деякими особливостями, зокрема: 1) особливий видовий та безпосередній об'єкт — суспільні правовідносини у сфері встановленого порядку рибної ловлі та охорони рибних запасів; 2) особливий предмет — рибні ресурси та інші водні біоресурси; 3) протиправне діяння може бути здійснене, як у формі активної дії (ст. 85 КУпАП), так і бездіяльності (ст. 188-5 КУпАП); 4) шкідливі наслідки протиправного діяння можуть настати відразу (знищення рибних ресурсів у водоймі) або виявитись через деякий час (забруднення водойм, їх висихання тощо); 5) обов'язковим для кваліфікації деяких адміністративних правопорушень є місце, час, знаряддя вчинення правопорушення (ч. 4 ст. 85 КУпАП тощо); 6) суб'єктом може виступати, як фізична, так і юридична особа; обов'язковою ознакою суб'єкта є здійснення ним рибальства (любительського, спортивного або промислового) або іншої діяльності, пов'язаної із добуванням рибних ресурсів або водокористуванням; 7) суб'єктивна сторона характеризується умисною або необережною формою вини; мотиви та мета є обов'язковим елементом суб'єктивної сторони.

Отже, склад адміністративних правопорушень в сфері рибальства та охорони рибних запасів можна визначити, як систему ознак, які характеризують протиправне діяння, спрямоване на порушення встановленого порядку рибальства та охорони рибних запасів, шкідливі наслідки, які настали або можуть настати (об'єктивні ознаки), суб'єкта вчинення цього діяння та його внутрішнє відношення до нього (суб'єктивні ознаки), та дозволяють кваліфікувати це діяння за конкретною статтею Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачає адміністративну відповідальність за порушення правил рибальства та охорони рибних запасів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Копейчиков В.В. Правознавство: Підручник / В.В. Копейчиков, А.М. Колодій. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 752 с.
2. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов / Бахрах Д.Н. - М.: Бек, 1996. - 355 с.
3. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закону від 06.02.2003 № 486-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. - № 15. — Ст. 107.
4. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI // Відомості Верховної Ради України, 2012. - № 17. - Ст. 155.
5. Старилів Ю. Н. Курс общего административного права : в 3 т. / Ю. Н. Старилів. — М. : Изд-во НОРМА, 2002. — Т. 1. История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. — 2002. — 728 с.
6. Копиленко О. Л. Правознавство: учебное пособие / О. Л. Копиленко [та ін.] . - К. : ВД "Професіонал", 2007. - 400 с.
7. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: Постанова Пленуму Верховного суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>
8. Кодекс про адміністративні правопорушення : від 07.12.1984 р., № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — Додаток до № 51. — Ст. 1122.
9. Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства: Наказ Державного комітету рибного господарства України від 15.02.1999 № 19 // Офіційний вісник України, 1999. - № 19. — Ст. 372.
10. Демський Е.Ф., Ковальський В.С., Демський С.Е. До питання про відповідальність юридичних осіб // Вісник господарського судочинства. - 2002. - № 4 — С. 168 - 176.
11. Жильцов О.Л. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: процесуально-правовий аспект: Дис... на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07 — теорія управління; адміністративне право і процесу; фінансове право; інформаційне право. / Олександр Леонідович Жильцов, Запоріжжя, 2006. — 220 с.
12. Додін, Е. В. Суб'єктивна сторона адміністративного проступку / Е. В. Додін. // Правоведение. - 1969. - № 2. - С. 116 — 119.
13. Макарейко Н.В. Административное право. Конспект лекций. - 5-е изд., перераб. и доп. / Макарейко Н.В. - М. : Высшее образование, 2009. - 189 с.
14. Ключниченко А.П. Административно-правовая борьба с мелким хулиганством и злым пьянством. Из опыта работы органов милиции УССР / Ключниченко А.П.; Отв. ред.: Кукушкин В.А. - Киев, 1967. - 151 с.
15. Миронов А. Н. Административное право: Учебник.- М.: Форум: ИНФРА-М, 2008. — 312 с.